

Literatuur: boeken

Andrea, Pat[en] Herman Pieter de Boer. *Nederlands gebarenboekje.* Amsterdam/ Brussel 1979, Elsevier Manteau. 160 p., talrijke tek.; f 14,90; ISBN 9010-027635.

Dit niet erg serieus bedoelde boekje bevat ongeveer 150 tekeningen (van Pat Andrea), met telkens een kort onderschrift (door Herman Pieter de Boer), van mensen die (veelal met een bepaalde gezichtsuitdrukking) een gebaar maken. Van ieder gebaar geeft de Boer de betekenis(-sen) en in enkele gevallen beschrijft hij de situaties waarin de gebaren dikwijls gemaakt worden, wijst hij op overeenkomstige gebaren of geeft hij aan welke gebaren vooral door mannen, door vrouwen of door kinderen gemaakt worden. De samenstellers veronderstellen dat de door hen gedocumenteerde gebaren door vrijwel iedere Nederlander begrepen zullen worden en wijzen er tevens op dat deze gebaren in het buitenland soms anders uitgelegd zullen worden. Zij vermoeden dat onder invloed van de in Nederland wonende buitenlanders en van uit het buitenland overgenomen televisie-programma's nieuwe gebaren in zwang zullen raken. - J.H.

Bartók, Béla. *Yugoslav folk music, volumes 1-4.* Edited by Benjamin Suchoff. Albany (New York) 1978, State University of New York Press (New York Bartók Archive studies in musicology no. 9-12). 506, 282, 416, 777 p., muz., tab.; \$ 300,-; ISBN 0-87395-383-5.

Tijdens zijn verblijf in de Verenigde Staten (1940-1945) heeft Bartók zich o.a. beziggehouden met het onderzoek van de Joegoslavische volksmuziek, zoals die te vinden was in de Milman Parry Collection (een verzameling grammofoonopnamen met vocale en instrumentale Joegoslavische volksmuziek) en in andere verzamelingen. In dit boek beschrijft Bartók de principes die hij hanteerde bij het transcriberen van de melodieën. Vervolgens bouwt hij een muzikaal indelingssysteem op, aan de hand waarvan de melodieën met elkaar kunnen worden vergeleken. De vier omvangrijke delen van dit werk bevatten naast de theoretische verhandeling vele transcripties, tekstvoorbeelden en overzichtstabellen, die met elkaar een uitgebreid beeld geven van de algemene kenmerken en de verspreiding van de Joegoslavische volksmuziek. - E. Rekers.

Baumer, Iso. *Wallfahrt als Handlungsspiel. Ein Beitrag zum Verständnis religiösen Handelns.* Bern/Frankfurt/M. 1977, Herbert Lang/Peter Lang. (Europäische Hochschulschriften XIX A/12). 128 p., talrijke tab., schema's; f 31,-; ISBN 3-261-02129-2.

Na een schets van bedevaarten naar o.a. enkele plaatsen in Italië, Zwitserland en Griekenland geeft de auteur een daarop steunende abstracte en geformaliseerde beschrijving, in de vorm van schema's, tabellen en zelfs formules, van het verloop van een bedevaart als zodanig. Door gegevens over verschillende bedevaarten of over één

bedevaart op verschillende tijdstippen in deze schema's in te passen en aldus geordend met elkaar te vergelijken krijgt men snel en duidelijk een beeld van de onderlinge verschillen en van de veranderingen die zijn opgetreden. De auteur benadrukt dat men bij de verklaring van het op bedevaart gaan behalve aan de religieuze dimensie ook aandacht moet schenken aan de politieke, sociale en economische aspecten van dit verschijnsel, maar hij waarschuwt er voor (zie ook VB 5, p. 154) een bedevaart op zodanige wijze te willen interpreteren, b.v. als uiting van een politieke protestbeweging alleen, dat de complexiteit van de gegevens geweld wordt aangedaan. – J.H.

Bicker Caarten, A. *Met de kuierstok langs de molens. Een bundel artikelen over windmolens.* Zaltbommel 1977, Europese Bibliotheek. 176 p., talrijke ill.; ISBN 90-288-5071-6.

Van de vijftien bijdragen in deze bundel zijn er dertien al eerder gepubliceerd. De meeste zijn echter voor deze uitgave bijgewerkt of herschreven. Ze gaan over verschillende typen windmolens, technische, bouwkundige en historische aspecten van molens, het molenaarsbedrijf, afbeeldingen van molens op wandtegels en activiteiten van verenigingen voor het behoud van windmolens. De bundel bevat verder twee nog niet eerder verschenen artikelen: *De visvangst op de Rijnlandse poldermolens*, waarin verschillende manieren van paling-, snoek- en baarsvisserij als nevenbedrijf worden besproken, en *Volksnamen van poldermolens*, een overzicht van bijnamen van molens die ontleend zijn aan b.v. de vorm, de plaats waar de molen staat of de aard van het bedrijf. – E.D.

De blauwe schuit, uitgegeven en van commentaar voorzien door Herman Pleij. Muiderberg 1979, Dick Coutinho. (Populaire literatuur 1). 94 p., 13 afb.; f 14,50; ISBN 90-6283-530-9.

De tekst van het vijftiende-eeuwse gedicht over het gilde van de blauwe schuit (p. 40-49), met verklarend commentaar (50-85) en literatuuropgave. In de inleiding geeft de uitgever een beknopte weergave van zijn ideeën over de maatschappelijke achtergrond van het gedicht. Men vindt die nader uitgewerkt in zijn proefschrift dat hierna wordt besproken. – J.J.V.

Blom, L.H. *De tjasker. Een zeldzaam molentype.* Zwolle z.j., Uitgeverij Waanders. 80 p., talrijke ill.; ISBN 90-70072-15-7.

In de literatuur over molens is tot nu toe weinig aandacht besteed aan de tjasker. Blom geeft in dit boekje een vollediger en gedetailleerder beeld van dit kleine type windmolen, dat waarschijnlijk in de zestiende eeuw in Friesland is ontstaan, in de negentiende eeuw door de invoering van de windmotor in onbruik is geraakt maar de laatste jaren opnieuw in de belangstelling is gekomen.

Hij behandelt de geschiedenis, het verspreidingsgebied (Nederland en enige aangrenzende Duitse provincies) en de functie (drainerings- en irrigatiedoeleinden) van de tjasker en geeft een uitvoerige technische beschrijving van de twee typen: de boktjasker en de paaltjasker. Hij besteedt enige aandacht aan het beroep tjaskerbouwer en eindigt met een inventarisatie van de vijftien nog bestaande tjaskers in Nederland. – E.D.

Brednich, Rolf W. *Erotische Lieder aus 500 Jahren*. Texte mit Noten und Begleit-Akkorden. Hrsg. von -. Frankfurt a.M. 1979, Fischer. 128 p., 32 ill., muz.; f 6,50; ISBN 3-596-22953-7.

In het voorwoord van deze publicatie beschrijft Brednich de geschiedenis van het erotische en obscene lied: onderdrukking in de middeleeuwen, verbod van en censuur op gedrukt liedmateriaal vanaf de zestiende eeuw, negatie van het genre bij de grote volksliedverzamelaars vanaf Herder omdat het niet paste in het ideaalbeeld, totdat aan het begin van deze eeuw stemmen opgaan die beweren dat er nooit een echte en ware geschiedenis van het volkslied tot stand kan komen zolang bepaalde aspecten daarvan genegeerd worden. Daarop volgt een reeks publicaties van bewaard gebleven handschriften vanaf de vijftiende eeuw en bij de veldwerkers die na de eerste wereldoorlog op pad gaan slaat de weegschaal naar de andere kant door: tot dan toe geminachte plaatsen als kroegen, bordelen en achterbuurten worden bezocht en uit het opgetekende materiaal krijgt men de indruk dat er niet anders dan obscene liederen gezongen worden. Aangezien meer recente publicaties van dit liedgenre alleen maar liederen bevatten die rond het eerste decennium van deze eeuw al gepubliceerd zijn achtte Brednich de tijd rijp om onbekend materiaal boven water te brengen. Bij elk van de 64 hier uitgegeven liederen geeft hij een toelichting en een zo uitgebreid mogelijke bronvermelding; de melodieën zijn erbij afgedrukt met het argument dat liederen er zijn om te zingen. Het boekje eindigt met een bibliografie van verzamelingen van en verhandelingen over het erotische volkslied. -

- M.v.D.

Brinkgreve, C., en M. Korzec. *'Margriet weet raad'*. *Gevoel, gedrag, moraal in Nederland 1938-1978*. Utrecht/Antwerpen 1978, Het Spectrum. 157 p., talr. foto's. ISBN 90-274-5395-0.

Het boek vormt een uitbreiding van een onderzoek, weergegeven in een in 1976 gepubliceerd artikel in het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (zie VB 5 p. 157) naar verschuivingen in de verhouding tussen mannen en vrouwen, ouders en kinderen en sociale klassen, waarbij de toenmalige conclusies onveranderd zijn gebleven. Het is inmiddels uitvoerig door *Paul ten Have* (*A.S.T.* 5 nr. 4 (1979) p. 713-743) besproken, waarbij hij tevens ingaat op de tussen de auteurs en Cas Wouters in het *A.S.T.* gevoerde discussie. Ten Have's kritiek richt zich op de interpretatiewijze van de schrijvers en op de leemten die hij constateert in het hoofdstuk 'Aanzet tot verklaring'. Bovendien verwijt hij Brinkgreve en Korzec een tekortschieten in theoretiserende activiteit: terwijl het materiaal hen daartoe alle gelegenheid bood hebben zij de kans om de sociologische theorievorming, ingezet door Norbert Elias, verder uit te werken of een bepaalde richting te geven, onvoldoende benut. Ten Have hoopt met zijn bespreking een aanzet tot dit laatste te hebben gegeven. - M.v.D.

Brückner, Wolfgang. *Gnadenbild und Legende. Kultuwandel in Dimbach*. Würzburg 1978, Echter Verlag. (Land und Leute). 111 p., 32 ill.; f 22,37; ISBN 3-429-00571-X.

Omdat het centrale Mariabeeld in de kerk van Dimbach, een dorpje in Württemberg, dateert uit de veertiende eeuw veronderstelden kerkhistorici en volkskundigen dat de legende rond dit beeld en de bedevaart naar Dimbach eveneens in deze eeuw ontstaan waren, zo niet eerder. Op grond van een nauwkeurige analyse van de overleverings-geschiedenis van de legende en van een gedetailleerd onderzoek van kerkelijke

archiefstukken toont de auteur aan dat de legende voor het eerst in Dimbach is opgetekend aan het eind van de zeventiende eeuw en dat de bedevaart pas ontstaan is in de loop van de achttiende eeuw en aan het begin van de negentiende eeuw weer ophield. De auteur beperkt zich tot een beschrijving van de veranderingen in de plaatselijke Mariaverering, die daardoor echter voor de lezer het karakter van toevallige ontwikkelingen krijgen. Wanneer de auteur vanuit een ruimer perspectief tevens aandacht had geschonken aan landelijke of regionale veranderingen in de religieuze opvattingen en in de sociaal-economische omstandigheden zou deze voorbeeldige studie nog aan waarde gewonnen hebben. - J.H.

Castelain, Rik. *Kinderen en hun opvoeding in de Kasselrij Oudenaarde tijdens het Ancien Régime (1500-1800)*. Oudenaarde 1979, Vereniging voor Vreemdelingenverkeer en Monumentenzorg. 183 p., 32 foto's, 5 tab., 7 bijl.; Bfr. 425,-.

Literatuur- en archiefonderzoek in het stadsarchief van Oudenaarde vormen de grondslag van deze studie over het kind en zijn opvoeding. Castelain wil een beeld geven van de mentaliteit ten opzichte van het kind in het Ancien Régime en gaat daartoe in op een aantal aspecten in de levensloop van het kind, zoals de levenskansen van kinderen, de bevalling en de rol van vroedvrouwen, de verzorging van het kind, het aantal zwangerschappen van de vrouw, het leven van de jeugd (school, leertijd bij een baas). Tevens schenkt hij aandacht aan de positie van de onwettige kinderen, wezen, zwakzinnigen, meisjes, studenten en aan de overgang naar volwassenheid. - M.v.Z.

Clanchy, M.T. *From memory to written record, England 1066-1307*. London 1979, Edward Arnold. 329 p., 19 ill.; £ 14,95; ISBN 0-7131-6188-4.

Van een studie gewijd aan de toenemende kennis van het schrift verwacht men allereerst ruime aandacht voor de groei van onderwijs en scholing, die een groter deel van de samenleving in contact bracht met een cultuur van intellectuelen. Het opvallende van Clanchy's onderzoek naar de verbreiding van het schrift in Engeland in de periode 1066-1307 is dat de auteur zich radicaal van dit uitgangspunt distantieert. Hij heeft zich daarentegen tot taak gesteld de opkomst van het schriftelijke stuk als gebruiksvoorwerp in het dagelijks leven te beschrijven. Hieraan ging een gecompliceerd proces vooraf, waarin de rol van de gesproken getuigenis in het maatschappelijk verkeer geleidelijk werd overgenomen door het document. In toenemende mate voerde men bij het bestuurlijk en zakelijk handelen een administratie, en verdrongen schriftelijke rechtstitels het mondeling bewijs.

Clanchy's afbakening van het onderzoeksterrein - Engeland vanaf het begin van de regering van Willem de Veroveraar tot het einde van het bewind van Edward I - berust niet alleen op pragmatische overwegingen. Hij is van mening dat de enorme bureaucratie van deze periode door de Engelse koningen en hun ambtenaren ontplooid werd voor fiscale en bestuurlijke doeleinden een toenemend aantal van hun onderdanen in aanraking heeft gebracht met het schrift, zowel in de steden als op het platteland. De koninklijke kanselarij produceerde een gestaag aanzwellende stroom documenten (p. 41-46). Dit getuigt van een groeiende afhankelijkheid van het schrift in bestuurlijk opzicht, die vanuit de koninklijke bureaucratie doordrong tot andere sectoren van de samenleving. Omstreeks 1200 was onder de baronnen het gebruik van documenten in het zakelijk verkeer niet langer ongebruikelijk en een halve eeuw later gold dit ook voor

de lagere adel, terwijl men rond 1300 ook boeren kon aantreffen die oorkonden lieten opstellen en een zegel bezaten (56-57). Gelijktijdig met deze ontwikkeling trad een verandering in de betekenis van het woord *recordatio* op, dat aanvankelijk op mondeling doorgegeven herinnering betrekking had, later echter het schriftelijk bewijsstuk aanduidde (56).

Clanchy stelt dat alleen een regelmatige confrontatie met het schrift, en de noodzaak zich hiervan in het maatschappelijk verkeer te bedienen, leidt tot een zekere vertrouwdeheid ermee. Deze vertrouwdeheid vormt de voorwaarde voor een werkelijk vertrouwen in het document, waardoor dit bv. als bewijsstuk kan gaan dienen. Aan deze traag verlopende mentaliteitsverandering, waarbij nog lange tijd elementen uit een mondelinge cultuur een belangrijke rol blijven spelen, heeft de auteur het tweede deel van zijn boek gewijd. Daarbij signaleert hij allereerst een aantal fenomenen die het onderzoek van dit proces compliceren. Zo vormt de meertaligheid van de Engelse samenleving een probleem: tot in de dertiende eeuw bleef het Latijn de schrijftaal bij uitstek, terwijl er zowel Engels als Frans gesproken werd (168-174). Voorts stuit de onderzoeker op de zeer specifieke betekenis die het woord *litteratus* tot in de dertiende eeuw behield. Hiermee werd vooral de geleerde aangeduid, die vanzelfsprekend tot de clerus behoorde, tegengesteld aan de leek die *illiteratus* was omdat hij geen deel had aan de kerkelijke cultuur (177-182). Deze vorm van 'geletterdheid' is radicaal verschillend van een beperkt vermogen tot lezen of schrijven voor praktische doeleinden. De auteur laat zien dat, wanneer men vooral aandacht heeft voor het praktisch gebruik van schriftelijke stukken, het schrift op het Engelse platteland van de dertiende en veertiende eeuw meer ingeburgerd blijkt te zijn dan men zou verwachten. Het bezit van een zegel - dat omstreeks 1300 zelfs voorkwam onder onvrije boeren - veronderstelt een regelmatige omgang met documenten en de mogelijkheid van een zeer beperkte en oppervlakkige kennis van het Latijn. Aan het verschijnsel van deze *minimal literacy* is volgens Clanchy tot op heden onvoldoende aandacht besteed (187-196). Overigens maakt hij in dit verband een strikt onderscheid tussen de zakelijke en literaire functie van het schrift. Tot in de veertiende eeuw, toen er een literatuur in de volkstaal opkwam, bleef de literaire cultuur van leken op mondelinge leest geschoeid (198-199).

Een aantal van de boeiendste hoofdstukken zijn gewijd aan het voortleven van gebruiken uit een overwegend mondelinge cultuur in een samenleving die zich in toenemende mate op het schrift verlaat. Omstreeks 1130 schonk Thomas de Muschamps zijn land aan de monniken van Durham door zijn zwaard op het altaar neer te leggen. Dit voorwerp symboliseerde allereerst de overdracht, maar kon later ook als bewijsstuk hiervan worden overgelegd (25). Ook wanneer men een schenking wel schriftelijk vastlegde kon deze oorkonde een overwegend symbolische functie hebben. Voor zover het om bewijsvoering ging 'sprak' de oorkonde op het moment dat deze geraadpleegd werd, als ware het een mondelinge getuige. Een precieze datering van oorkonden werd dan ook tot aan het einde van de twaalfde eeuw dikwijls niet noodzakelijk gevonden, hetgeen controle op vervalsingen moeilijk maakte (236-240). Deze mentaliteit leefde ook later, toen de inhoud van het document een veel groter vertrouwen genoot, in duidelijk herkenbare vorm voort. 'Horen en zien' bleef in de rechtsgang bijvoorbeeld van het grootste belang. Ten tijde van Edward I had een beklaagde twee advocaten nodig, waarvan de één belast was met de schriftelijke bewijsvoering, de andere met het mondelinge pleidooi. Deze voorspreker kon de beklaagde nooit volledig vertegenwoordigen, aangezien deze eigenlijk geacht werd zelf zijn verhaal te doen en altijd ter rechtszitting aanwezig moest zijn. Alleen dit eigen betoog had bewijskracht, hetgeen ertoe

leidde dat een doofstomme in feite rechteloos was (22). Verzet tegen de plicht tot schriftelijke bewijsvoering bleef lang bestaan, zoals blijkt uit het gedrag van Earl Warenne, die tegenover de rechters van Edward I zijn voorouderlijk zwaard ophief ten teken van het rechtmatige bezit van zijn land. Deze rechters wilden echter geen zwaard zien, maar een oorkonde lezen (21-23).

De auteur heeft duidelijk willen maken dat het gebruik van schrift voor praktische doeleinden, en de utilitaristische houding tegenover het geschreven woord die hieruit volgt, niet een ontwikkeling is die zich in elke cultuur onvermijdelijk voltrekt. De idee dat de kunst van lezen en schrijven overwegend doelmatig is, vormt een recente ontwikkeling in onze Westerse samenleving. Hiervoor werd de basis in Engeland reeds in de twaalfde en dertiende eeuw gelegd onder invloed van de expanderende koninklijke bureaucratie. Clanchy heeft zich verre willen houden van iedere vorm van vooruitgangsgeloof en besteedt ook aandacht aan hetgeen door de verbreiding van het schrift verloren ging. Hij laat op indringende wijze zien welke uiteenlopende rol een document in een samenleving kan spelen, variërend van sacraal symbool tot gebruiksvoorwerp in de alledaagse huishouding. Dat het uitgangspunt in dit werk radicaal is verlegd van het intellectueel naar het zakelijk gebruik van het schrift brengt met zich mee dat het belang van scholing en de verbreiding van een intellectuele cultuur wat al te weinig nadruk krijgt. Maar juist een benadering vanuit dit laatste perspectief loopt de kans geen oog te hebben voor het bestaan en de kenmerken van een samenleving waarin het schrift slechts een marginale rol speelde. Een dergelijke benadering is typerend voor een wetenschappelijk onderzoeker die zich niet kan losmaken van zijn eigen intellectuele cultuur waarin het schrift zo'n belangrijke plaats inneemt dat heel zijn denken erdoor is gestructureerd (149). Dat Clanchy zich dit probleem terdege gerealiseerd heeft maakt zijn helder geschreven boek niet alleen zeer onderhoudend, maar ook buitengewoon belangrijk. - M.B. de Jong.

Coy, Adelheid. *Die Musik der Französischen Revolution. Zur Funktionsbestimmung von Lied und Hymne.* (Musikwissenschaftliche Schriften Bd. 13). München/Salzburg 1978, Emil Katzwichler. 207 p.; muz.; DM 52,-; ISBN 3-87397-112-7.

Over de Franse Revolutie is al het een en ander geschreven, over de muziek uit die periode eveneens. Over het verband daartussen nauwelijks. Adelheid Coy heeft aan de hand van vier voor verschillende politieke richtingen representatieve kranten uit die tijd en verslagen van het Comité d'Instruction Publique van de Assemblée Législative en de Convention Nationale onderzocht welke functie de muziek in de Franse Revolutie had en welk verband er bestond tussen muziek en politieke ontwikkeling. Muziekvormen als opera, vaudeville en concert heeft zij buiten beschouwing gelaten omdat deze pas in een later stadium weer van belang werden. De revolutie keerde zich, zoals bekend, tegen koning en kerk, waardoor beiden als dragende factoren van het Franse muziekleven wegvielen. Dé muziek van de Franse Revolutie werd het lied, dat immers de meest eenvoudige en spontane uitingsvorm van de gewone man is. Coy citeert passages waarin mensen door het zingen van liederen (met name het 'Ah! Ça ira') kerkdiensten, theateropvoeringen en zelfs regeringsbesluiten beïnvloedden. In geen andere periode in de Franse geschiedenis zijn zo veel liederen ontstaan als in deze, zij het dat er veel gebruik gemaakt werd van de parodie-techniek. Naast het lied trad de hymne op de voorgrond: waar vroeger bij plechtige gelegenheden het Te Deum werd ingezet begon men nu, omdat het Te Deum een te kerkelijk en monarchaal luchtje had, behoefte te voelen aan een ander, maar toch ook 'verheven' gezang. Zo ontstond, na een prijsvraag, de eerste

revolutiehymne. In de hele periode is er geen hymne die niet zonder concrete aanleiding gecomponeerd is – bewijs voor haar functionaliteit in deze. Belangrijkste kenmerk van de revolutiehymne is de bezetting: blaas- en slaginstrumenten en groot koor. Harmonisch en melodisch is de hymne tamelijk eenvoudig; de tekst is filosofisch en opbouwend. Naarmate de volksfeesten geïnstitutionaliseerd werden werd de regering zich ervan bewust dat, nu de muzikale instituties van Ancien Régime en clerus niet meer bestonden, de staat als financier voor het muziekleven moest gaan fungeren. Met alle politieke implicaties van dien: men kon nu ideologische en inhoudelijke eisen aan composities en uitvoeringen stellen; de muziek kwam in dienst van de revolutionaire politiek en werd daardoor afhankelijk van de maatschappelijke ontwikkeling. Tot zover niets nieuws: ook in vroegere eeuwen had de muziek een taak te vervullen, men denke slechts aan de hof- en kerkmuziek. Nieuw is dat het initiatief voor deze functionele verhouding van de basis, de musici en componisten, uitgaat. Zij zijn het die zich heel bewust in dienst stellen van de idealen van de revolutie: een componist als Gossec die in samenwerking met verschillende tekstdichters talloze revolutiehymnen levert; het muziekcorps van de Garde Nationale vanwaaruit het initiatief komt een 'institut national de musique', het latere conservatorium, op te richten. De institutionalisering van de muziek betekende volgens de schrijfster tevens het einde van haar ontwikkeling: muziek werd tot instrument van staatsdirigisme. Er kwamen uitgebreide verordeningen voor de muziek in het openbare leven en het muziekonderwijs op scholen. Ja zelfs vond Robespierre het nodig een hymne, gepland om door een aantal koren op het feest te ere van het Être Suprême gezongen te worden, te verbieden en binnen een paar dagen een nieuwe, eenvoudiger hymne te eisen die door het hele volk meegezongen kon worden. Coy beëindigt haar boek met de constatering dat muziek hier (door het ingrijpen van Robespierre) politieke en massapsychologische tendenzen met elkaar in overeenstemming brengt. 'Eine Funktion, die der Musik nur selten in der Geschichte zufallen kann.' Misschien zal ze door zich in de geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw te verdiepen haar mening nog eens wijzigen. – M.v.D.

Crubellier, Maurice. *L'enfance et la jeunesse dans la société française 1800-1950.* Paris 1979, Armand Colin. 389 p.; f 58,-.

In dit boek gaat het om de vraag hoe in de Franse maatschappij tussen 1800-1950 de jeugd werd opgevoed. Vóór die tijd gebeurde dat in hoofdzaak nog 'intern', d.w.z. door gezin, familie, dorpsgemeenschap en beroep. Na 1800 krijgen geleidelijk externe machten als medische wetenschap, pedagogie en onderwijs steeds meer greep op de opvoeding. Daarnaast zien we dat allerlei organisaties de jeugd in haar vrije tijd gaan opvangen: padvinderij, zomerkampen, gymnastiekverenigingen e.d.

De auteur tracht ons een beeld te geven van het leven en de opvoeding van de jeugd in verschillende perioden en sociale groepen. Het is een hoogst onsamenvattend beeld geworden en dat ligt waarschijnlijk niet zozeer aan het gebrek aan gegevens, maar eerder aan de nogal impressionistische werkwijze. Het boek bestaat uit talrijke kleine paragraafjes die vaak weinig op elkaar aansluiten, terwijl het ook binnen de paragrafen weinig ordelijk toegaat. – A.J. Dekker.

Danckert, Werner. *Symbol, Methapher, Allegorie im Lied der Völker.* Aus dem Nachlass hrsg. von Hannelore Vogel. 4 Tle. Bonn - Bad Godesberg 1976-1978, Verlag für systematische Musikwissenschaft (Orpheus. Schriftenreihe zu Grundfragen der Musik, Bd. 20-23). 1584 p.

Bij het overlijden van Werner Danckert in 1970 bevonden zich in zijn nalatenschap zeven niet gepubliceerde boekmanuscripten, waarvan het bovengenoemde als het belangrijkste beschouwd kan worden. Er werd niemand gevonden om het materiaal te bewerken, daarom is het nu in zijn oorspronkelijke vorm, zonder eventueel wenselijke beperkingen, uitgegeven. Door een uitgebreid persoons- en zaakregister heeft het waarde gekregen als naslagwerk.

Danckert heeft uitvoerig studie gemaakt van de mythologie van oude culturen over de hele wereld. Hij wijst op de verwantschap van de symboliek in de onderscheiden culturen en signaleert in de liederen dezelfde metaforen en allegorieën en eenzelfde associatief woordgebruik.

Achtereenvolgens worden behandeld: de natuurelementen, waarbij water en alles wat met water te maken heeft een overheersende plaats inneemt (ook de kleuren vallen onder dit deel); cultuursymbolen zoals tuin, brug, schip, spinnen en weven, musiceren, lichaamsdelen in relatie met kledingstukken; verder de plantenwereld en tenslotte de dieren. Uitgangspunt is steeds het symbool; veel van het illustratieve liedmateriaal komt uit de Duitse, Oosteuropese en Baltische taalgebieden, maar we treffen ook Engelse en Franse liederen aan en zelfs Chinese, Polynesische etc. met hun vertaling.

In de visie van Danckert is in vrijwel elk beeld het oergebeuren van het ontstaan van het leven terug te vinden. Leven en dood, vruchtbaarheid en vooral erotiek zijn de thema's waarover gezongen wordt. Deze toch wat eenzijdige benadering maakt, dat men het bij het lezen over dit op zich interessante onderwerp op zeker moment verder wel gelooft. Je kunt er immers nooit ver naast zitten als je aan elk bezongen object of gebeuren een erotische betekenis toekent. - F.B.

Daxelmüller, Christoph. *Disputationes curiosae. Zum 'volkskundlichen' Polyhistorismus an den Universitäten des 17. und 18. Jahrhunderts.* Würzburg 1979, Bayer. Bl.f. Volksk. und Bayer. Nationalmuseum. (Veröffentl. z. Volksk. u. Kulturgesch. 5). 368 p., 5 ill.; DM 15,-.

In de Duitse universiteitsbibliotheken berusten vele honderden proefschriften uit de zeventiende en achttiende eeuw. Een deel daarvan handelt over spookverschijningen, waarzeggerij, magie, toverij, en soortgelijke onderwerpen die in de loop van de negentiende eeuw als volksgeloof en volksgebruiken de aandacht van volkskundigen zouden krijgen. Grässe nam een groot aantal titels op in zijn in 1843 verschenen *Bibliotheca magica*. Nadien zijn ze tot in onze tijd regelmatig als bron gebruikt, in ons land bijvoorbeeld door J.J. Gielen in zijn boek over de wandelende jood. De grote massa bleef evenwel onbekend en het aanvankelijke doel van dit door Daxelmüller onder leiding van Wolfgang Brückner uitgevoerde onderzoek was om die massa verder te ontsluiten. Een van de resultaten daarvan, een bibliografie met meer dan duizend titels, zal in het *Jahrbuch für Volkskunde* verschijnen. Uit zijn woorden maak ik op dat hij daarnaast ook gedacht heeft aan een systematisch overzicht van de in deze dissertaties aanwezige gegevens. Een bijlage met een alfabetisch geordende lijst van zulke gegevens (p. 329-357), die nu wordt aangevoerd om te laten zien hoe dergelijk materiaal gebruikt werd, versterkt die indruk. Als hij inderdaad met die gedachte heeft gespeeld, dan werd hij zich echter al

in een vroeg stadium bewust van de beperkte waarde van deze bronnen voor de kennis van het volksgeloof van hun tijd. De grote meerderheid van de feitelijke gegevens blijkt namelijk ontleend te zijn aan een beperkt aantal handboeken zoals *De daemonania magorum* van Jean Bodin (1581), *De praestigiis daemonum* van Johannes Wier (1583), *Disquisitionum magicarum* van Martin Delrio (1599) en *Festa christianorum* van Rudolf Hospinian (1612). Deze handboeken zijn al door de Grimms gebruikt en in de volkskunde voldoende bekend.

Dit opvallend ontbreken van eigen feitenmateriaal in de academische proefschriften van de zeventiende en een groot deel van de achttiende eeuw is op zichzelf belangwekkend. Het boek van Daxelmüller is een poging het te verklaren door het te plaatsen tegen de achtergrond van de wetenschappelijke opleiding en de opvattingen over wetenschap in die tijd. Het probeert tevens de ontwikkelingen aan te geven die leidden tot een geheel andere benadering van het niet door het verstand of niet door de kerk aanvaarde geloof zoals wij die na het optreden van de Grimms kennen. Wezenlijk voor de wetenschappelijke opleiding is dat de promovendus met zijn proefschrift het bewijs moest leveren dat hij een goed sluitend betoog kon opbouwen. Met behulp van citaten uit de algemeen erkende literatuur wordt een bepaald probleem behandeld. De betekenis die aan de eigen waarneming wordt toegekend is aanvankelijk te verwaarlozen. In dat opzicht zijn de principes volgens welke een betoog is opgebouwd nog dezelfde als in de middeleeuwen. Een verschil is dat in toenemende mate niet het geloof maar de logica als richtsnoer wordt genomen. Die ontwikkeling is een aspect van een zich geleidelijk voltrekkende verandering in de opvattingen over wetenschap. Die verandering blijkt ook uit het ontstaan van specialismen, het geven van voorrang aan de eigen waarneming en het experimenteren en het relativeren van de uitspraken van de van oudsher aanvaarde autoriteiten. Aan elk van deze laatste facetten, die hij karakteriseert met de termen polyhistorismus, curiositas en traditio, wijdt de schrijver een apart hoofdstuk. Aan de hand van het werk van zijn belangrijkste theoretici en van enkele vertegenwoordigers laat hij zien hoe polyhistorismus, of de opvatting dat kennis ondeelbaar en in haar ondeelbaarheid een afspiegeling van de Schepping is, tot in het begin van de achttiende eeuw het wetenschappelijk denken beheerst. In de tweede helft van de zeventiende eeuw begint het echter al, haast onmerkbaar, over te gaan in een encyclopedisme waarin de verschillende wetenschapsgebieden als specialismen naast elkaar komen te staan. De drijvende kracht achter deze opsplitsing in specialismen is het compromisloos zoeken naar waarheid (curiositas), dat zich maar langzaam bevrijdt van de kerkelijke banvloek, al zijn de eerste sporen ervan al te vinden in de veertiende eeuw en al kan men de revolutionaire ideeën van Copernicus als de definitieve doorbraak beschouwen. In de eeuwen na Copernicus leidde het tot een steeds verder voortschrijdende ontmythologisering van de wereld (het eerst aan de protestantse universiteiten waar men in het bijzonder het katholieke wondergeloof aan een christisch onderzoek onderwierp), tot tenslotte in de achttiende eeuw het wonder werd uitgebannen en tot bijgeloof verklaard. Tijdens dit proces had onvermijdelijk een herwaardering van de klassieke bronnen plaats. Door de groeiende belangstelling voor controleerbare feiten veranderde het beeld van de werkelijkheid. Daarmee samenhangend verschoof voor de geleerden ten noorden van de Alpen het centrum van de wereld van de klassieke oudheid en het bijbelse Palestina naar het Germaanse noorden. De eigen bijdrage van de Grimms is dat zij geloofsopvattingen die tot in de achttiende eeuw onderwerp van ernstige theoretische discussie waren en die daarna door een opkomende rationeler wetenschapsbeoefening terzijde werden geschoven, beschouwden als de door het volk bewaarde resten van het eigen Germaanse verleden.

en de aanzet maakten voor een stelselmatige bestudering. Overigens schiepen zij daarmee een nieuwe mythe, die van de continuïteit, die tot in de twintigste eeuw een realistische benadering van deze feiten in de weg zou staan.

Met het bovenstaande is het betoog van Daxelmüller slechts ten dele weergegeven. Het is genuanceerder, al is het in zijn genuanceerdheid niet altijd even toegankelijk. De intellectuele krachttoer die de schrijver heeft moeten verrichten om de grote hoeveelheid gegevens en de ingewikkelde problematiek waarmee hij te maken had meester te worden, heeft duidelijk zijn sporen in de tekst achtergelaten. Dat uit zich in uitweidingen die achteraf weinig ter zake blijken te zijn en in de soms moeizame formuleringen die mogelijk voortkomen uit angst om de werkelijkheid te vereenvoudigen. Het duidelijkst is dat zichtbaar bij een vergelijking van de hoofdstukken Polyhistorismus en Curiositas. Van het eerste blijven voor mij ook na herhaaldelijk herlezen hele stukken onbegrijpelijk. Het tweede daarentegen, dat voor een belangrijk deel steunt op het boek van Hans Blumenberg (*Der Prozess der theoretischen Neugierde*, Frankfurt 1973.) valt op door zijn helderheid en strakheid. Het zou jammer zijn als de lezer door deze tekortkomingen het boek na een paar keer proberen ontmoedigd weglegde. Niet alleen is het uitgangspunt daarvoor te belangrijk, wat de schrijver erover te zeggen heeft loont tenslotte de moeite. – J.J. Voskuil.

Dries- van der Velden, Ad van den. *Het Brabant van toen . . . Vertellingen over het leven van alle dag uit Midden-Brabant door ooggetuigen tussen 1900 en nu.* Opgetekend in 32 afleveringen voor Het Nieuwsblad van het Zuiden. [Tilburg] 1979, B.V. Drukkerij Het Nieuwsblad. 318 p., talrijke ill.; f 35,-.

In korte hoofdstukken, geëndend per plaats, geeft de auteur een beschrijving van enkele aspecten van het sociale, culturele, godsdienstige en economische leven in 32 dorpen in Midden-Brabant gedurende de eerste decennia van deze eeuw. Hij heeft daarvoor gebruik kunnen maken van de herinneringen van telkens één bejaarde mannelijke inwoner. Het boek bevat een schat aan gegevens maar een poging ze in een wijder verband te plaatsen ontbreekt. De afzonderlijke hoofdstukken verschenen eerder in Het Nieuwsblad van het Zuiden. – J.H.

Duijvetter, J. *Kinderen vierden feest. Klederdrachtententoonstelling in het Nederlands Openluchtmuseum.* Arnhem 1978, Vereniging 'Vrienden van het Nederlands Openluchtmuseum'. 88 p., ill.

Deze rijk geïllustreerde catalogus werd uitgegeven bij de elfde klederdrachtententoonstelling van het Nederlands Openluchtmuseum, die hoofdzakelijk gewijd was aan de kleding van kinderen bij diverse feestelijke gelegenheden uit verschillende perioden, zoals: koninginnedag te Heinkenszand omstreeks 1910, feest van de onnozele kinderen in Limburg omstreeks 1935, kermis op Walcheren omstreeks 1869, pinksterbruid in de Zaanstreek omstreeks 1760. In de catalogus wordt elke op de tentoonstelling uitgebeelde feestscène summier beschreven met wat meer gedetailleerde informatie over de kleding die gedragen wordt. Behalve de om een feest gerangschikte onderwerpen werden er op de expositie ook vitrines ingericht met allerlei sieraden, mutsen, kinderspeelgoed e.d., die hier eveneens beschreven zijn. – J.J.-v.P.

Dupont-Bouchat, Marie-Sylvie, Willem Frijhoff [et] Robert Muchembled. *Prophètes et sorciers dans les Pays-Bas, XVIe – XVIIIe siècle.* Paris 1978, Hachette. (Le temps et les hommes). 367 p., 5 krt., 3 graf., 12 tab.; Fr. frs. 70,-; ISBN 2-01-001830-3.

Van de drie bijdragen in deze bundel zijn de eerste twee, resp. van de hand van M.-S. Dupont-Bouchat en R. Muchembled, gewijd aan de heksenvervolgingen in de zestiende en zeventiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden, de derde, door W. Frijhoff, behandelt profetieën in de zeventiende en achttiende eeuw in de Noordelijke Nederlanden. De beide heksenstudies worden voorafgegaan door een inleiding van *Muchembled*, waarin hij een overzicht geeft van de verspreiding van de hekserij in Europa in de zestiende tot de achttiende eeuw, en van de verschillende benaderingswijzen van het verschijnsel tot op heden. Twee factoren hebben volgens Muchembled geleid tot de heksenjacht. Onder invloed van de Reformatie ging de Rooms-katholieke Kerk een individualistischer en moralistischer type geloof propageren, met een nieuwe visie op God, duivel, zonde, dood en straf. Hierin werd bijgeloof en magie in verband gebracht met verering van de duivel. Tegelijkertijd veroorzaakten economische en politieke veranderingen grote spanningen op het platteland. Het einde van de heksenvervolgingen is niet alleen het gevolg van een mentaliteitsverandering, maar valt naar de mening van Muchembled samen met het bereiken van een nieuw religieus, politiek en economisch evenwicht in de maatschappij (p. 13-39). In zijn artikel (155-261) toont *Muchembled* aan hoe de heksenvervolgingen in Cambrésis voortkwamen uit deze beide omstandigheden. Doordat de Rooms-katholieke Kerk met behulp van een strengere georganiseerd strafrecht strijd ging voeren tegen magie en hekserij werd het vroegere evenwicht tussen godsdienst en bijgeloof verstoord. De spanningen die hierdoor ontstonden en de sociale tegenstellingen ten gevolge van demografische en economische veranderingen in de plattelandsstructuur gaven aanleiding tot de jacht op een zondebok. Uit de getuigenverklaringen in de verslagen van heksenprocessen blijkt dat voor de dorpsbewoners schade aan hun bezittingen of aan personen de reden tot de aanklacht was. Door de rechters werd deze aanklacht vertaald in termen van duivelverering en hekserij. *Dupont-Bouchat* bestudeert de heksenvervolgingen in Luxemburg aan de hand van rekeningen en verslagen van processen. Zij beschrijft de ontreddering van het platteland ten gevolge van voortdurende oorlogen, waardoor een gunstig klimaat aanwezig was voor de verbreiding van de strengere leer van de Rooms-katholieke Kerk. Zij geeft een beeld van de procesvoering en laat zien dat allerlei vormen van misdrijf (brandstichting, overspel) onder de noemer hekserij werden gevat. Geconfiscerde goederen vielen toe aan de rechters; dit zal een rol hebben gespeeld bij de veroordeling van rijken wegens hekserij.

In Luxemburg kwam een einde aan de vervolgingen doordat in de tweede helft van de zeventiende eeuw de problemen van een nieuwe oorlog de aandacht opeisten. (41-154).

In het derde artikel in deze bundel onderzoekt *Frijhoff* de rol van profetieën in de Nederlanden in de zeventiende en achttiende eeuw aan de hand van profetische teksten die bewaard zijn in de vorm van pamfletten of boekjes van een of twee katernen. Als uitgangspunten kiest hij een groot aantal profetieën die in de Republiek de ronde deden ten tijde van de Franse invasie in 1672 en van de paniek in 1734, een jaar waarin het feest van Sint Jan en Sacramentsdag samenvielen. In beide gevallen werd de grote stroom van profetieën begeleid door een opleving van godsdienstige tegenstellingen. De profetieën van katholieke zijde in de tijd van de Franse invasie, geschreven door priesters die Lodewijk XIV zagen als behartiger van de rooms-katholieke zaak, beoogden zowel een politiek doel (steun aan de Fransen) als een religieus (herstel van de rooms-katholieke

godsdienst als staatsgodsdienst en verheffing van het onderdrukte katholieke volksdeel). Daarentegen ademen de profetieën in protestantse kring een geest van moralisme (de oorlog als straf van God). Voor de bevolking in de door de Fransen bezette gebieden vervulden de profetieën de rol van troost en steun. De oorlog werd daarin uitgelegd als een door het lot voorspelde gebeurtenis, waarop in de toekomst weer vrede zou volgen.

De geruchten rond 1734 uit profetieën over een rooms-katholieke machtsovername op 24 juni van dat jaar brachten bij de protestanten paniek teweeg, voor de katholieken betekenden ze steun, troost en herstel van een gevoel van eigenwaarde. (Zie voor de gebeurtenissen in 1734 ook het artikel De paniek van juni 1734, door Frijhoff, besproken in VB 5 (1979) p. 75). Frijhoff komt tot de conclusie dat profetieën in de maatschappij de taal zijn van hem die geen greep meer heeft op de dagelijkse werkelijkheid, maar nog niet alle hoop verloren heeft zijn macht over de situatie terug te vinden. Profetieën werden in veel gevallen geschreven of bewerkt door een culturele bovenlaag, priesters of dominees. Bij de verspreiding ervan speelden volgens Frijhoff vele sociale groepen een rol, terwijl ze gelezen en besproken werden in alle lagen van de bevolking, behalve in de kleine groep van wereldlijke en geestelijke machthebbers. (263-362). – E.D.

Favret-Saada, Jeanne. *Les mots, la mort, les sorts.* Paris 1977, Gallimard. (Bibliothèque des sciences humaines). 332 p.; f 31,50.

Frans journalisten en volkskundigen hebben het steeds zo voorgesteld alsof er op het platteland een stel onontwikkelde lieden wonen die zich nog in een prelogisch denkstadium bevinden, daarom in toverij geloven en weigeren daar met normale, ontwikkelde mensen over te praten. De auteur wilde wel eens weten of dat inderdaad het geval is en is daarvoor twee jaar (1969-1971) als etnograaf in de Bocage, een agrarisch gebied in Normandië, gaan wonen en heeft daarna nog jaarlijks het gebied gedurende enkele maanden bezocht tot 1975.

Haar ervaring is dat zolang zij zich als neutrale, objectieve onderzoekster probeerde op te stellen, zij door haar informanten werd beschouwd als iemand van de officiële cultuur die toverij niet serieus neemt. Tegenover vertegenwoordigers van de officiële cultuur doen de mensen het voorkomen alsof ze zelf ook niet in toverij geloven. Wanneer ze er wat over vertellen gaat het altijd om iets wat anderen is overkomen. Ze distantiëren zich er van. In werkelijkheid echter gelooft vrijwel iedereen in dat gebied in toverij. De mensen begonnen pas over hun eigen ervaringen te vertellen toen zij meenden dat de auteur een duivelbanster was die met de door haar vergaarde kennis hen zou kunnen helpen.

In dit boek doet ze uitvoerig verslag van haar ervaringen en gesprekken, o.a. met mensen die zelf betoverd zijn en met duivelbanners. Herhaaldelijke tegenslag wijst erop dat men door iemand betoverd is. Men kan wel door middel van allerlei voorzorgsmaatregelen en afweermiddelen de invloed van de tovenaar wat trachten te neutraliseren, maar de toverkracht zelf kan pas weggenomen worden indien er voldoende tegenkracht van een duivelbanner tegenovergesteld wordt. Dat gebeurt in een strijd van leven op dood tussen duivelbanner en tovenaar. De auteur geeft diverse voorbeelden van dergelijke magische gevechten die eindigen met een ernstige ziekte of zelfs de dood van de tovenaar. Om een zo getrouw mogelijk beeld te geven van de plaats en betekenis die de toverij in het leven van haar zegslieden inneemt, gaat zij telkens uitvoerig in op hun voorgeschiedenis, karakter, plaats in de familie en de gemeenschap en op de gebeurtenissen en conflicten waar zij of hun familie in het verleden bij betrokken zijn geweest. Ook de reacties en het gedrag van zegslieden en de auteur zelf tijdens de gesprekken worden vermeld. Deze zeer

gedetailleerde verslaggeving geeft ongetwijfeld een betrouwbaar beeld van hoe toerij in de praktijk werkt. In een volgend boek zullen persoon en werkwijze van de duivelbanner behandeld worden. – A.J. Dekker.

Franken, Harrie. *Liederen en dansen uit De Kempen.* Een optekening. Uitgegeven door de Stichting Brabants Heem. Hapert 1978, De Kempen B.V. 607 p., 69 ill., 1 krt., muz.; f 35,-; ISBN 90-70197-03-0.

Franken wil met deze 400 liederen en dansen tellende bloemlezing de belangstelling bestendigen, die hij in De Kempen en de aangrenzende Belgische en Nederlandse gemeenten heeft gekweekt voor wat tot voor enkele decennia werd gezongen en gedanst. Hij tekende in de loop van tien jaar ongeveer 2500 liederen, liedvarianten en dansen op tijdens honderden bezoeken aan zeglieden. Hij betrok vele van zijn informanten in het verzamelwerk door ze mee te nemen naar door hen opgegeven adressen. Hun onderlinge gesprekken maakten hem vertrouwd met hun huidige en vroegere levensomstandigheden en de betekenis van de muziek in hun leven.

Men kan het veldwerk van Franken niet los zien van zijn muziekgroep 'Ut Muziek'. Door het veelvuldige optreden van de groep kregen de verzamelactiviteiten zo'n ruime bekendheid dat verscheidene zeglieden zich spontaan kwamen melden.

Franken heeft afgezien van het vermelden van oudere bronnen en gegevens over het verspreidingsgebied van de liederen en dansen. De omvang van het boek zou, als hij het geven van dergelijke toelichtingen tot zijn taak had gerekend, tweemaal zo groot zijn geweest, en de verschijning zou nog jaren op zich hebben laten wachten. Te lang, als men ervan uitgaat dat de publikatie is bedoeld als een liedboek voor De Kempen.

Met betrekkelijk weinig moeite en tijdverlies had echter een meer doorzichtige indeling tot stand kunnen worden gebracht. De ordening in negen groepen biedt weinig houvast, vooral doordat een overzicht van de nagestreefde klassifikatie ontbreekt en in de index van sommige liederen slechts de titel is vermeld, van andere alleen de aanvangsregel. Geringe tekortkomingen, als men ze afmeet aan al het werk dat aan de samenstelling van het boek is voorafgegaan. – A.D.

Frysk lieteboek. Samling fan alde en nije Fryske sangen mei piano-, oargel- en gitaarbegeleiding. Fersoarge troch de musikologyske wurkgroep fan de Fryske Akademy. Boalsert 1979, Osinga. (Fryske Akademy 570). 164 p., ill.; f 35,-; ISBN 90-6066-352-7.

Van het in 1876 voor het eerst verschenen 'Lieteboek' (in latere drukken 'Frysk Lieteboek' genoemd) werd in 1948 een moderne versie uitgegeven. Hiervan is nu een tweede, sterk gewijzigde, druk uitgekomen. De bundel is niet alleen met 13 liederen uitgebreid (waaronder een zestal canons), maar ook is ongeveer de helft van het liedbestand vervangen door een nieuwe selectie. De pianobegeleiding is herzien en gitaarakkoorden zijn toegevoegd. Ook deze uitgave heeft een register op titel en op beginregel. – F.B.

Giele, Jacques. *Arbeidersleven in Nederland 1850-1914.* Nijmegen 1979, Socialistische Uitgeverij Nijmegen. (Sunschrift 133). 320 p., 49 foto's; f 29,-; ISBN 90-6168-133-2.

Het aantal publikaties dat in de loop van de tijd over de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging is verschenen is groot, maar zij geven weinig informatie

over het dagelijks leven en de arbeidsomstandigheden van de arbeiders en arbeidsters. Giele tracht met deze bundel de leemte op te vullen. In een vrij uitvoerige inleiding gaat hij in op o.m. de schaarse aanwezige documenten over het arbeidersbestaan in de negentiende eeuw, de geringe aandacht ook van de kant van de Nederlandse arbeidersbeweging, een tweetal buitenlandse 'verzamelingen' arbeidersautobiografieën, de Nederlandse autobiografieën van arbeiders, de oorzaken van het late verschijnen, en op het karakter van zijn verzameling.

De vijf hoofdstukken In ambacht en dienstbetrekking, In de fabriek, In de havens en op zee, Op het land en Aan de zelfkant bevatten herinneringen en levensverhalen van en vraaggesprekken met o.a. typografen, winkelmeisjes, bouwvakkers, bakkersknechts, timmerlieden, textielarbeiders, fabrieksarbeiders, tapijtwevers, metaalarbeiders, bootwerkers, vissers, polderjongens, grondwerkers, landarbeiders, werklozen, straatventers. Aan elk fragment gaat een beschrijving van de persoon, z'n levensomstandigheden en de toestand van de betreffende bedrijfstak vooraf. De eveneens opgenomen arbeidersbudgetten geven een indruk van het bestedingspatroon. – M.v.Z.

Götttsch, Silke. *Beiträge zum Gesindewesen in Schleswig-Holstein zwischen 1740 und 1840.* Neumünster 1978, Karl Wachholtz Verlag. (Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins 3). 136 p., 1 krt., 4 tab., enkele bronnen; DM 15,-; ISBN 3-529-02452-X.

Voor de bestudering van de leefwijze van het inwonend agrarisch personeel in Sleeswijk-Holstein in de pre-industriële tijd heeft Götttsch diverse documenten van de overheid geanalyseerd die tussen 1740 en 1840 geschreven zijn met het oog op de totstandkoming van een alles omvattende regeling van de arbeidsverhoudingen tussen boeren en inwonend personeel. Ze moet echter concluderen dat dit materiaal ongeschikt is om de cultuur of de cultuuruitingen van deze groep te leren kennen, omdat de arbeider zelf niet aan het woord komt en de overheid alleen geïnteresseerd is in de beschikbaarheid van voldoende goede arbeidskrachten en in een goed functionerend agrarisch bedrijfsleven. Wel kan men uit deze bronnen de – vooral negatieve – waardering door de overheid van het agrarisch personeel afleiden, evenals de omstandigheden waaronder de inwonende arbeidskrachten leven moesten. De idylle van het in het boerengezin geïntegreerde personeel blijkt geen stand te kunnen houden: de arbeiders waren in juridisch en in sociaal opzicht volkomen afhankelijk van de boer, die het personeel meestal inhuurde voor het drukke halfjaar, de hoogte van het loon liet afhangen van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, het verlaten van het erf buiten arbeidstijd kon verbieden op straffe van een boete en die er zelfs zorg voor droeg dat een dienstdag de drie jaar niet overschreed, omdat de arbeider zich daarmee lokale rechten verwierf op armenzorg e.d. – J.J.-v.P.

Greverus, Ina-Maria. *Kultur und Alltagswelt. Eine Einführung in Fragen der Kultur-anthropologie.* München 1978, Verlag C.H. Beck. (Beck'sche Schwarze Reihe 182). 316 p.; f 21,98; ISBN 3-406-06782-4.

Bij haar benoeming tot hoogleraar in de Volkskunde aan de Universiteit in Frankfurt wees Ina-Maria Greverus in haar intrede (*Über Kultur und Alltagswelt*) op het gevoel van vervreemding dat bij zoveel mensen in de huidige westerse maatschappij leidt tot een vlucht uit de werkelijkheid. Het is, zo stelde zij, de taak van de culturele antropologie (een benaming die zij na de discussies over de naamgeving van het vak in 1971 en 1972 verkiest boven 'volkskunde') om de oorzaken hiervan te bestuderen en aan de oplossing van de

eruit voortvloeiende problemen bij te dragen (vgl. VB 4(1978), p. 149). In het nu besproken boek werkt zij die gedachten nader uit. Het boek is ingedeeld in vijf hoofdstukken met in totaal 110 paragrafen. Iedere paragraaf is opgebouwd rond een aantal citaten uit de vakliteratuur en behandelt een aspect van het onderwerp. In het eerste hoofdstuk (*Was ist Kulturanthropologie?*) geeft ze een beknopt overzicht van de geschiedenis van de belangstelling voor andere culturen en van de veranderingen die de probleemstelling bij het onderzoek daarnaar vooral in de afgelopen zestig jaar heeft doorgemaakt. De ecologische richting in de antropologie (waar zij zichzelf toe rekent), die zich in de eerste plaats bekommert om het welzijn van de mens, ziet zij als min of meer logisch sluitstuk van die ontwikkeling. In het tweede (*Das Schlüsselwort Kultur*) distantieert ze zich van verschillende statische opvattingen van het begrip 'cultuur'. Cultuur is voor haar het (voortdurend veranderende) levenspatroon van een groep mensen. In het derde (*Kultur und Alltagswelt*) gaat ze in op het verschijnsel in onze maatschappij dat de mensen de werkelijkheid van alledag de rug toekeren omdat ze er geen greep meer op hebben. In het vierde (*Volkskultur-Massenkultur-Subkultur*) gaat ze na welke inhoud men in de loop van de geschiedenis aan de begrippen volks-, massa- en subcultuur heeft gegeven. Ze kiest voor de laatstgenoemde term, mits daarmee het levenspatroon van een duidelijk omschreven groep wordt bedoeld. In het vijfde hoofdstuk (*Kultur und Identität*) wijst ze op de betekenis van een duidelijk herkenbare eigen omgeving (met maximale mogelijkheden voor de bevrediging van alle denkbare levensbehoeften) voor de vorming van een eigen identiteit van haar bewoners en pleit ze voor een maatschappij die zo is ingericht dat zij plaats biedt aan een veelheid van min of meer in zichzelf besloten samenlevingsvormen. Over de manier waarop een dergelijke doelstelling verwezenlijkt zou moeten worden, blijft ze evenwel uiterst vaag. Ze legt er de nadruk op dat ze nog bezig is zich te oriënteren. Waar die oriëntering plaats heeft, behalve dan in de literatuur, en wat de lezer zich daarbij precies moet voorstellen, komt hij uit deze zeer abstract gehouden publicatie niet te weten.

Het spreekt vanzelf dat een wetenschappelijk programma zoals dat in dit boek ontvouwd wordt aan overtuigingskracht wint wanneer het stoelt op eigen ervaringen. De lezer is meer gebaat bij een verslag van wat de schrijfster heeft meegemaakt bij haar pogingen om het door haar gestelde doel te bereiken dan bij haar theoretisch gelijk. Gaat men na wat over dergelijke ervaringen te vinden is in haar andere publicaties dan is dat bitter weinig. De eerste tien jaar na haar studie (1957-1967) heeft ze zich voornamelijk bewogen op het terrein van het volksverhaalonderzoek, in het bijzonder op dat van de indeling in typen en motieven. Een ogenblik leek het of ze zich met de aanpassingsproblemen van gastarbeiders ging bezighouden (*Anpassungsprobleme ausländischer Arbeiter. Ziele und Möglichkeiten ihrer volkskundlichen Forschung* in: *Populus Revisus* (Tübingen 1966), 123-141), maar in haar latere werk zijn alleen nog herinneringen aan die belangstelling terug te vinden. Haar Habilitationsschrift (*Der territoriale Mensch*. Frankfurt a.M. 1972) en een aantal artikelen uit diezelfde tijd handelden over de emotionele betekenis van de omgeving voor de mens, maar steunden zoals de meeste van haar publicaties vrijwel uitsluitend op literatuuronderzoek. Na haar benoeming in Frankfurt (1974), als opvolgster van Brückner en Mathilde Hain, lijkt het zwaartepunt in haar belangstelling verschoven te zijn naar de kleine samenlevingsvormen, zoals de buurt en het dorp, en hun betekenis voor het identiteitsgevoel van de burgers. Ze heeft in dat verband gepleit voor een actieve bemoeienis van cultureel antropologen met de organisatie van feesten, uitgaande van de veronderstelling dat feesten het gemeenschapsgevoel versterken (vgl. VB 4(1978), 79). Ze heeft hen opgeroepen zich in te zetten voor

het behoud of de versterking van het eigen karakter van de buurt (vgl. VB 6(1980), 37 en haar artikelen *Ein kulturökologischer Zugang zum Bauen und Wohnen in den Niederlanden*, in: Notizen 4(1976), 25-41 en *Denkmalräume oder Lebensräume?* in: Hess.Bl. N.F. 2-3(1976), 293-304). En ze heeft een lans gebroken, met een beroep op andere disciplines, voor een decentralisatie van de sociale diensten en de economische activiteiten in onze samenleving, waardoor het bestaan voor de mensen weer overzichtelijk wordt.

Een programma dat op zo weinig praktische ervaringen berust, heeft het karakter van een geloofsbelijdenis. Greverus stelt vast dat een groot aantal mensen in onze maatschappij zich verloren voelt en behoefte heeft aan een overzichtelijker samenleving. Ze gaat ervan uit dat hun problemen worden opgelost als aan die behoefte zoveel mogelijk wordt tegemoet gekomen. Ik kan daar geen praktische ervaringen tegenover stellen, wel ongeloof. Wie de afgelopen twaalf jaar vertrouwd is geraakt met initiatieven om het leven in wijken en buurten een eigen karakter te geven en de pathetische pogingen heeft gevolgd om dezelfde problemen op te lossen door het stichten van communes kent de gedachtengang. Juist daarom verrast het mij iedere keer weer wanneer iemand zulke oplossingen serieus blijkt te nemen. Het zou toch te denken moeten geven, niet alleen dat de mensen die ze aandragen voor het merendeel uit dezelfde leeftijdsgroep met dezelfde sociale achtergrond en psychische eigenaardigheden voortkomen (soms best aardige, maar wel wat warhoofdige aankomende intellectuelen die door ons merkwaardige onderwijssysteem en tengevolge van de welvaart zoveel ruimte hebben gekregen dat ze zich verloren voelen en zich krampachtig bij elkaar aansluiten uit angst alleen te worden gelaten), maar ook dat steeds weer blijkt hoe tijdelijk het succes van dergelijke pogingen is. Dat betekent niet dat dat gevoel van verloren zijn en de behoefte aan een overzichtelijker, eenvoudiger leven niet reëel zijn en evenmin dat ze buiten deze groep niet voorkomen. Het zou alleen een waarschuwing moeten zijn dat de kleine, vertrouwde gemeenschap in onze maatschappij blijkbaar geen reële oplossing is maar slechts een projectie van onlustgevoelens. Zodra ze gerealiseerd is, valt ze uit elkaar. De enige verklaring daarvoor lijkt me dat saamhorigheidsgevoel door de omstandigheden moet worden afgedwongen. Het gedijt niet in een klimaat waarin de mensen gelegenheid hebben zich vrijblijvend op te stellen. Een harmonisch bestaan, volgens een vast levenspatroon, waarin iedere handeling voorspelbaar is, zoals we dat kennen uit de beschrijvingen door etnologen en historici van eenvoudiger gestructureerde samenlevingen dan de onze, is alleen weggelegd voor wie, levend in de buurt van het bestaansminimum, geen andere keus heeft, en het wordt alleen als harmonisch gezien door degenen die zich eraan kunnen onttrekken.

Greverus is niet de enige in de huidige volkskunde die zich maatschappelijk dienstbaar wil maken. Ze is wel een extreem voorbeeld. Dat ze niet overtuigt, wijt ik aan de bij haar overheersende behoefte zich theoretisch te verantwoorden. Er zijn betere gereedschappen dan een paar honderd citaten uit het werk van voorgangers om maatschappelijke problemen aan te pakken. Als ze zich daarmee onkwetsbaar heeft willen maken, dan keert zich dat in dit geval tegen haar. Het heeft haar verhinderd haar eigen oordeel te scherpen aan de praktijk en een genuanceerder beeld te geven van de maatschappelijke achtergrond en de psychologische betekenis van de onlustgevoelens. En het heeft haar het zicht ontnomen op de persoonlijke motieven van haar voorgangers en van haarzelf. Wat die laatste betreft: uit haar publicaties houd ik de indruk over dat het probleem van haar eigen identiteit en die van haar leerstoel bij het formuleren van haar denkbeelden een grotere rol heeft gespeeld, dan zij zichzelf bewust is. - J.J. Voskuil.

Habenicht, Gottfried. Zie: Künzig, Johannes, en Waltraut Werner.

Have, Paul ten. Zie: Brinkgreve, C., en M. Korzec.

Heimann, Walter, und Ernst Klusen. *Kritische Lieder der 70er Jahre.* Texte und Noten mit Begleit-Akkorden, hrsg. von -. Frankfurt a.M. 1978, Fischer. 173 p., 10 foto's, 8 statistische ill.; DM 6,80; ISBN 3-596-22950-2.

73 Liederen van dertig meer of minder bekende auteurs op schlager- en koraal-melodieën, op traditionele en nieuw gecomponeerde melodieën. Het zijn – misschien inherent aan de term 'kritisch' – voornamelijk anti-liederen: tégen de vernietiging van het milieu, tégen bekrompenheid en zelfbedrog, tégen kwade machten en overheersing, tégen oorlog. Er zijn elf kinderliederen onder die eveneens anti-maatschappijgericht zijn. Aan sommige liederen zijn teksten toegevoegd over de omstandigheden waaronder een lied tot stand kwam of over de praktijkervaringen met een lied. – M.v.D.

Hirsch, Selma. *Das Volkslied im späten Mittelalter; zwanzig spätmittelalterliche Balladen und Lieder aus ihren zersungenen Formen wiederhergestellt und erläutert.* Berlin 1978, Erich Schmidt Verlag. 215 p.; f 41,50; ISBN 3-503-00747-4.

Selma Hirsch tracht in dit boek van twintig bekende, laat-middeleeuwse liederen de oudste vorm te reconstrueren. Zij doet dit door middel van tekstkritische analyse en vergelijking van verschillende oude bronnen, zowel Hoog- en Nederduitse als Nederlandse. De afzonderlijke hoofdstukken zijn vrijwel allemaal eerder als tijdschriftartikel verschenen en nu, vanwege hun thematische samenhang en als afsluiting van haar levenswerk, in boekvorm gepubliceerd. – F.B.

Holzappel, Otto. *Folkeviser und Volksballade.* Die Nachbarschaft deutscher und skandinavischer Texte. München 1976, Wilhelm Fink Verlag (Motive. Freiburger Folkloristische Forschungen, Band 6). 199 p.; DM 36,-; ISBN 3-7705-1301-0.

Deze bijdrage tot de vergelijkende studie van Europese balladen wordt door de schrijver als werkmanuskript aangeduid en heeft een verkennend karakter. De tot nu toe in de serie 'Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien' behandelde balladen en het daarmee overeenkomende liedmateriaal in 'Deutscher Liederhort' (Erk-Böhme) worden schetsmatig vergeleken met de verwante balladen in 'Danmarks gamle folkeviser' en 'Danske viser fra adelsvisebøger og flygeblade 1530-1630'. Muzikale aspecten zijn buiten beschouwing gelaten. Het werk is rijk aan suggesties met betrekking tot de vergelijking van thematiek en motieven en tot nader onderzoek naar de wisselwerking tussen mondelinge en schriftelijke overlevering, in het bijzonder als bij die overlevering de grenzen tussen landen of taalgebieden worden overschreden. – A.D.

Hoorn, Carel Maaijo van. *Levinus Lemnius 1505-1568. Zestiende-eeuws Zeeuws genesheer.* Proefschrift V.U. Amsterdam. Kloosterzande 1978. 352 p., 2 tab., 10 afb.

Het proefschrift van Van Hoorn is een nadere uitwerking van een in 1971 en 1973 verschenen studie in het Archief van het Zeeuws Genootschap. Hij plaatst de opvattingen van Lemnius tegen de achtergrond van zijn tijd, waarbij hij in het bijzonder ingaat op de politieke, religieuze en culturele situatie. Daarbij geeft hij een uitvoerig overzicht van de levensloop van Lemnius, van de stand van de geneeskunde en een aantal beknopte